

954

TOPIC:
Institute of Fijian Language and Culture
41 Lotrus Street, Suva, Fiji.

INSTALLIMENT OF THE TUI NAVITI.

INFORMANT:

EMOSI VEILAMI (M 62)

PLACE OF ORIGIN:

SOSO NAVITI

YASAWA.

PLACE OF INTERVEIW:

SOSO.

DATE:

NOVEMBER, 1984.

INVESTIGATOR:

~~Willie D~~ Willie D

T.R

Na vebuli vua na Tui Naviti, me vaka a tekivu mai liu sara, ka yacova mai e na gauna oqo. E se koya tikoga na vakarau ni veibuli. E sega ni veivukiyaki, e se dei tu ga na ivakarau makawa oya me yacova mai na gauna ni kua. Na i vakarau ni veibuli vua na Tui Naviti, e soqoni na lewe ni yavusa, na ~~ka~~ Kaisuilevu se na yavusa na Ravouvou. Soqoni, sa nanumi me sa caka na veibuli vua na Tui Naviti. Sa qai kau na kena i tukutuku vei iratou na yavusa Turaga, me tekivu yani i Soso me yaco sara yani ki Gunu. Ni sa kau na i tukutuku, e ratou sa soqoni talega na lewe ni yavusa, Navatu e na yanuyanu ko Naviti. Ni oti, e sa qai laki vakaraitaki ka vakarautaki, sa mani veivosakitaki e na yavusa na Naisuilevu, o koya me sa gunu me sa taura na i tutu vaka Tui Navutu. Ni sa oti, sa mami caka sara na kena veivosaki, caka na kena Burekaloutaki, ni sa vakarau gunu tiko na Tui Naviti, ya na lewe ni yavusa tiko na Taukei Vanua, ya na yavusa na Ravouvou. Sa veivosaki taki sa vakabau sa oti sa lokuci sara na tiki ni siga, me sa caka kina na veibuli. Sa qai kau na kena i toko vakavanua, ki na veikorokoro me lai vakaraitaki kina ni sa vakarau caka na veibuli vua na Tui Naviti. Me yaco

sara yani ki na koro ko Gunu. Me ra sa lai kila rawa mai na siga kei na gauna e na vakayacori kina na vei buli vei Tui Naviti, me ra yaco kece mai kina na yavusa e na yanuyanu ko Naviti, me ra mai tiko vata i Soso, ka vakayacori na veibuli e na siga sa lokuci. Ni sa caka na veibuli vei Tui Naviti e na kena siga, sa oti na Burekalou, sa vakarautaki na veika kece. Vakarautaki na kakana, vakarautaki tale ga na kena i coi, vakarautaki tale ga na yaqona, me baleti ira na lewe ni ~~vavava~~ vei yavusa e ra tiko e na yanuyanu e Naviti, me ra yaco vata mai ki na koro ko Soso, me na mai vakayacori kina na veibuli ni Tui Naviti. Ni sa yacova na kena tiki ni siga, me ra yaco mai kina, sa caka na kena i cakacaka kece vakavanua, me vaka e dau caka tu mai liu. Ni sa oti, o ratou na yavusa Ratu, e ratou sa na mai veivosakitaka, na veika kece me baleta ga na nodratou i tavi ki na veibuli. Ia o ratou Taukeivanua, se na yavusa na Ravouvou, e na veivosaki taka o koya na veika kece me baleta na gacagaca ni veibuli ni sa vakarau me buli na Turaga na Tui Naviti. Ni sa oti sa vakarautaki taucoko sara na kena i yaya, na i yaya ni veibuli, na nona i sulu na Tui, vatakei na veika kece sara e ganita, me baleta na gauha e caka kina na veibuli. Ni sa lai yacova yani na kena tiki ni gauna, sa sinai tu na lewe ni yavusa, vata kei ira na turaga sureti mai na veivanua eso me ra tiko ni sa vakarau gunu na Tui Naviti. Sa vakarautaki kece sara ne baleta o ira e ra yadra, ki na loma ni koro, o ira e ra cola i wau, o ira e ra cola moto, me ra yadra na veigauni sala, me kakua ni dua na

tamata me veilako yaki e na tiki ni gauna me sa vakarau caka
 kina na veibuli. Kevaka e dua e takoso, sa na moku saraga se
 laucoka e na tiki ni gauna sara ga oya lako kina me mate. Sa
 ra na galu taucoko, sega ni dua e na yavala, vakanomodi tu na
 lewe ni koro, sinai tu na loma ni koro, sega ni dua e na lau-
 rai, ni lako vakaveitalia ni sa vakarau na veibuli. Sa qai
 lako yani o ratou na Vunimasi, o au sara ga au vosa tiko oqo.
 Au sa na qai lako vua na Tui, o koya e sa nanumi me sa na gunu
 me sa Tui Naviti. Sa qai kauta yani na kamunaga kei na yaqona,
 me sa lai cavulaki mai na Tui ki na nona i tikotiko me laki
 vakaisulu taki mai kina. Sa lai caka rawa na ka oqo, sa lai
 tabaki, sa qai kau mai na Tui, me lako yani ki na vanua me laki
 vaka i sulu kina. Keitou sa na wawa tu mai, na Vunimasi, koya
 keitou lewa na buli nei Tui Naviti me yaco yani kina na Turaga
 na Tui. Ni sa lai dabe o koya, sa qai tukake e dua vei keitou
 me iriva tiko na Tui e na iri masei. Na iri masei, ya ni sa
 dabe toka na Tui e na nona i dabedabe. Sa qai lose na yaqona,
 caka na kena i waraki vakavanua mai na vale e na laki vakaisulu
 kina. Ia o ira na yadra, e ra sa tu ga i tauduba me ra yadra tu
 na Tui. Vakanomodi tu na koro, ia o ira na yavusa taucoko,
 vakasigalevu, e ra sa na tu taucoko, vakadua mai na vale nei
 Turaga ni Mataqali. E ra sa na wawa tu mai kina, me ra ~~waxkka~~
 vakarautaka toka mai kina na yaqona kei na ka kece, ni sa lewai
 oti na i tukutuku mai vei ratou na Vunimasi, e ra sa qai biuta
 na i tikotiko oya, me ra gole yani ki na vanua e lai caka kina
 na veibuli me ra lai losea na yaqona. Ni sa oti, sa vakaisulu

rawa na Tui, sa mai wawa toka yani. E na oti, e ratou na qai lako mai o iratou na yavusa Ratu, sa qai kau mai e dua na kamunaga, me sa lai cavulaki na Tui, me lako ki na vanua me laki buli kina. Sa lai buli ga na Tui Naviti, e na loma ni vakatunuloa, ni sa yali tu na vatu ni veibuli sa tu e na yavu ni nona vale, sa buli ga e na loma ni vakatunuloa. E caka ga na vakatunuloa e na loma ni rara. Ni sa oti oya, e ra sa qai wasewasei o ira me ra yadrava na veitutu ni sala, kei na vei vanua kece, me kua ni dua e yavala ni sa vakarau me lai caka na veibuli. Ni sa vaka i sulu oti na Tui, ya na gauna sa caka oti kina na Veicavulaki, sa na qai lai tukuna ki vei iratou na lewe ni mataqali kekivu vei Turaga ni Mataqali, ni yavusa ko Solevu, o koya me losea na yaqona. Lose na yaqona, o koya tale ga e na vosataka, na kamunaga kei na yaqona ni veibuli. Sa oti oya, sa ra na biuta sara na nodra i tikotiko me ra gole ki na vakatunuloa me lai caka kina na veibuli, sa yaco yani ki na vanua ni veibuli, e ra sa dabe taucoko tiko mai na Turaga sureti, kei ira na veiyavusa, na lewe ni vanua taucoko, me ra sa waraka taucoko tiko na gauna ni veibuli. Sa qai lose na yaqona ni veibuli, na gauna sa lose kina na yaqona ni veibuli, sa qai vosataka na yaqona ni veibuli na Turaga na Mataqali. Ni sa vosataka na yaqona ni veibuli, sa dabe na turaga e na gunu me buli me turaga na Tui Naviti, ki na nona i dabedabe. E ra sa dabe taucoko tiko na turaga bale e ra lako yani kina vei buli. Ni sa vosataka oti, sa darama oti na yaqona ni veibuli, sa qai tucake mai o turaga

ni mataqali, me kauta yani na kamunaga ni veibuli me lai vakataube taki koya na turaga na Tui, Na vosa oqo e na tukuna vua, raica oqo na tabua ni veibuli, nei Tui Naviti, au sa solia vei iko, mo sa lewa na vanua, na qele, na tamata, na kau, na manumanu kei na co, me yaco sara ki na ika i waitui. Sa soli na kamunaga oya sa na qai suka tale mai, sa qai lose na yaqona, qai mai vosataka na yaqona, oti, sa vosataka oti, sa qai tucake me kauta na bilo me sa lai gunu na Tui. Nisa gunu oti na Tui, na Tui sa na qai tukuna vua, qo na yaqona vakavanua, na yaqona ni veibuli, baleta e yaqona ni vanua ko Naviti, e na gauna sa soli kina na kamunaga. Ia, au sa solia qo vei iko na yaqona, vaka-Turaga, mo Turaga tikoga, e na vanua oqo, me yacova ni rusa ko vuravura. Oti oya, sa qai solia vua, ni sa gunu oti na Tui, sa suka mai. Sa qai oti ya, sa qai tucake tale, kauta sa lai rabeta na yaqona o Matanivanua, me oti ga ya ~~me~~ me sa maca vakadua na yaqona ni veibuli. Ni sa oti na yaqona ni veibuli, sa mai tau sara yani na vosa ni veidreti, mai vei ira e so na vei-Turaga Bale, e ra tiko, ka ra sureti me ra vosa e na siga koya, me baleta na kena vakadreti, na Turaga na Tui ni sa soli vua na i tutu cecere vakavanua me veiliutaki e na yanuyanu ko Naviti. Ni sa oti ko ya e sa na qai caka mai na kena vakasuka, sa qai suka mai na Tui, me gole sara yani ki na nona vale. E ra sa tu mai kina, o ira tale ga na lewe ni yavusa, vakasigalevu, me ra cakava tiko mai, e dua na yaqona, na kena i waraki na Tui, ni sa suka mai. Lai caka oti, sa mai lai dabe tiko na Tui, me curu tiko

i vale me siga va, me bogi va. E na sega ni luva na nona i sulu, e na lai dabe toka ga i vale. Me lai gunu toka kina, kana toka, e ra sa vei qaravi tiko na yavusa Ratu, o ira na nona yavusa na Tui. Sa lai tu mai kea, me yacova sara ni sa oti e bogi va, sa qai tukuni na i tukutuku mai vale, ni sai ka va ni siga, me kau yani ki vei ratou na yavusa Ratu, me sa vakarau lai sili na Turaga na Tui. Sa qai lai lewai na vanua me sa lai sili kina. Ia na gauna e sa lai sili kina na Tui, me sa oti, me sa lesu mai, sa na qai caka na kena cakacaka kece vakavanua, e dau caka, caka na manumanu, na kakana, na i yau e caka ni sa sili mai na Tui, sa qai mai vakaisulu, sa qai mai dabe toka e na nona vale ni sa oti e bogi va. Me sa qai waraka toka na nona lakova na nona veikoro, e na gauna e sa lewai kina mai vei ratou na Taukei Vanua. Kevaka e sa tukuni vakakina me lako va na nona veikoro me yaco ki Gunu, sa na lako kina. Kevaka e tukuni me sa kua, e sa na kua ga. Ya na i valavala ni vei qaravi vaka-Turaga, vua na Tui Naviti, mai liu, me yacova e daidai, ka na yacova tale ga na gauna e na bera tiko mai. Ya saka na i tukutuku ni veibuli, me baleta na Turaga na Tui Naviti, sa vakaoya na kena levu.

-- O cei beka e nona i tavi me kauta na i toko, me baleta na i tukutuku ni sa vakarau buli na Tui ki na veikoro?

Na i toko e na kau, e rua na i toko. Na i toko e baleta na yavusa Ratu, e na kauta ga e dua vei ratou, e na kauta ga o Setareki, me kauta vei ratou na nona yavusa. Ia, mai vei keitou na dau veibuli, o au ga au na kauta, na kena i toko. Lako i

ke i Muaira, yaco sara i Malevu, e yaco toka ga na yavusa oqo mai Malevu. O ratou talega mai Waya, sa sega ni rawa ni yaco kina. Yaco sara i Matavu.

-- Vaka ni o ni tukuna tiko Ratu, o ratou na Rewavou, o ratou e digitaka na Tui Naviti. Na nodratou digitaka na Tui Naviti, e ratou digitaka saraga mai e na kawa, se ratou na digitaka e dua na gone turaga lewa vinaka mai na lewe ni dua na yavusa? E Digitaki sara ga mai e na kawa, e sega tale ni digitaki mai na dua na i tokatoka se dua ga na lewe ni vanua, e sega. Na kawa ga nei Tui Naviti e na digitaki ga. O iratoj oqo e ratou lewe levu. Baleta na veibuli e qai caka oqo, e sa kau ga mai na kena i vola i Suva, ni ratou kawa kece vaka Tui. Me ratou qai veiveiloma vata o ratou na veitacini oqo, o cei me sa taura na i tutu vaka-vanua. E ratou sa qai lomavata, o koya e dabe toka e loma oqo, o ratou na tuakana, e ratou sa qai sainitaka me sa gunu ga o Ratu Vukibelawalawa, me sa Tui Naviti, o koya ka sa Tui tiko oqo. Baleta ni ratou kawa kece ni Tui. }

-- Ratu, au kerea ke rawa ni o ni talanoa taka vei au, e caka vakacava na i cakacaka ni yaqona ni veibuli, vei kemudou na Turaga ni Soso, se meketaki se caka vakacava na kena i cakacaka? Na kena i cakacaka na yaqona ni veibuli, sa na kau yani na tanoa yaqona, tanoa lala, sa kau tiko mai na yaqona, sa bo rawa, e ra sa uku taucoko mai o ira na lewe ni yavusa, lako sa ra lai dabe rawa toka, e naloma ni vakatunuloa. Dabe toka sa vakarautaki toka na yaqona. Ni sa oti oya, gauna sa kau mai kina na Tui, me sa lai dabe, sa lose sara na yaqona.

Ni sa lose rawa na yaqona sa oti, sa qai tucake oya, na yaqona ni veibuli o ya. Sa qai tucake na Turaga ni neitou mataqali, na neitou liuliu o ya, e na yavusa oqo. Sa qai kauta na kamunaga, sa qai lai vakataubena na Tuq, lako lai tataunaka, lai vosataka na kamunaga o ya. Ya se kamunaga sara mai liu, e se caka tu mai liu, e se caka tu ga e na gauna oqo. Oti, oya na gauna sa vakataubena oti, suka mai. Sa suka mai ya, sa mai takiva na yaqona, sa vosataka tawa o koya na yaqona. Na vosataka o ya me tataunaka na vanua, vaa na Tui. Qo na yaqona ni vanua, sa vakarau me ni gunuva, ia mo ni nanumi ira na lewe ni vanua ko Naviti, na tamata, kei naveika kece e tu kina. Na kena yaqona oqo, sa o ni vakarau lai gunuva. Mo ni taura na tutu vaka-Tui ni veiliutaki, e na yanuyanu oqo. Sa vosataka oti ya, sa qai tutaka na yaqona, sa qai lai solia vua na Tui. Oti sa qai gunuva na ~~Tuq~~ Tui.

-- Ratu, ni sa buli oti e dua na Turaga me sa digitaki me Tui Naviti, e so na vakatatabu e na muria toka o koya ni sebera ni taura na i tutu vaka-Tui Naviti?

Sega o koya oqo, ko a buli oqo o tuakana qo, baleta o koya e Manidia tiko mai Nawaka. E tiko mai Namaka. Qai oti, lai tu mai Nadi, e vakadovu tu mai kina, sa qai lako yani na i tukutuku vakavanua i ke, me lai lako mai. Ra qai lai kauti koya mai vakavanua o ira na kai Nadi. Ra kauti koya mai ra qai mai vaka daberu koya i ke, baleta ni tu voli mai Korovuto. Na nona yalewa talega e yalewa ni Korovuto. E tauri yalewa mai kea,

ratou qai kauta mai vakavanua o ratou mai Yavusania. Ratou kauta mai, keitou sa qai waraki ratou, na ka kece e mai caka, e na kena cakacaka kece. Sa qai mai tu, tu yani, me yacova ni oti na vakabogi va. Qai vakabogi va o ya sa buli oti. Me suka ga mai kea, me sa gole sara i nona vale, me sa lai tiko kina. Na gauna e sa gunu oti kina, sa qai lai dabe toka ya me va na bogi. Va na siga, va na bogi. E ratou na veiqaravi tiko ga o ratou na yavusa Ratu, keitou sa na lai dabe vata toka kei koya, gunu, kana, o keitou vata o ya. Me yacova na i ka va ni siga, sa qai kau na tukutuku ni sa vakabogi va, ratou sa kila tale tiko ga o ratou oqo, sa qai vakarautaki na ka kece. O koya e gunu toka o ya, ni oti ga na gunu yaqona, sa maca ga na yaqona, sa caka sara na wase ni yaqona, ratou na qarava ga yani o ratou oqo. Ratou na cakava mai na veiqaravi o ratou me keitou cakava na veibuli o keitou, o keitou na yavusa Ratu. Caka mai na wase ni yaqona vaka-Turaga, na ka kece, e na kena i cakacaka.

-- Ratu, na va na siga kei na va na bogi e na nona sa tiko o koya e sa qai buli vou, e toka oqo e tabu sili tiko se cava?

E na tabu sili, dabe toka ga vakadua e na sega ni sili. Vata kei keitou tale ga na dabe vata toka kei koya, o keitou tale-ga keitou na sega ni sili, va na siga kei na va na bogi.

Keitou na kana toka ga keitou toka, sega ni rawa ni veicuru-yaki, qai curu ga mai lai suasua, lako tale i vale lai dabe toka. Ia na dabe toka ya, e na yadravi tiko ga na Tufi, na gauna sa qai sili kina, sa qai galala.

-- E na lai sili beka o ya ~~i~~ vei Ratu?

E so vei ratou na qase i liu, e ratou dau lai sili ki na yanuyahu. Na yanuyanu vatu e toka oqori o Nabawaqa. Lai sili kina, vodo na waqa lai sili kina, ya o ratou na qase i liu. O ratou na nodratou i tubutubu oqo. Oti, ratou gole sara, ratou lai vakadraniu tale mai e na dua tale na yanuyanu oqo, na nona yanuyanu na Tui Nakacuru. Oti sa qai lai soko mai na waqa. Ratou sa wawa tiko mai vanua, me qai lai caka kina na cakacaka. Ia na gauna oqo e sa sega, e sa sega ni lai sili i kea. Sa oti ga mai ya, keitou sa lai sisili ga i ke, e na tobu wai oqo. Qo vei koya na Tui e na gauna oqo. Sa sega na lako i kea, baleta ni sa sega tiko na waqa. Ya na waqa ni Viti e dau soko i kea, soko i Nabawaqa, lai sisili, lai rikarika na Tui, me lai sisili, oti keimami sa qai gole sobu. Gole ki na yanuyanu, me laki vakadraniu kina, sisili, vakadraniu, lai gade mada kina, oti qai lai soko lesu tale mai.

-- E ra lai sili talega o ira na turaga e ra dabe vakatoka?

Io, keitou na qai lai sili vakaga. Nona sega ni sili tiko na Tui, keitou sega tale ga ni sili. Keitou na lai dabe vata toka ga.

-- Ni sa cabe mai, e caka e dua na kena vakamamaca?

Io, ka kece, na vakamamaca, na kena kakana,

-- O cei e na vakarautaka na kena i vakamamaca?

O ratou oqo, na ka kece oqo e ratou na vakarautaka kece na yavusa oqo. Na cakacaka vakavanua kece.

-- Sa vinaka vakalevu Ratu, ni sebera ga ni tini na nodaru

veitalanoa, me baleta na veibuli vua na Tui Naviti, e na gauna i liu, me vakatale tiko ga e na gauna ni kua, e tiko tale beka e dua na ka o ni via talanoataka, sa kena gauna oqo?

E dua ga na noqui tukutuku au via tukuna tiko me baleta na veibuli vua na Tui Naviti. Me vakaga e se ra cakava mai o ira na makubuda vakavica e ra sa moce koto e na nodra vale qele. Qo na noqu i tatau bibi ga o au Emosi Veilami, e dua na Vunimasi au lewa na buli ni Tui Naviti. Mo ni kila tiko na lewe ni yavusa, na Ravouvou, o ni tawana tiko na vanua, me maroroi na turaga na Tui, me taqomaki, me na buli tikoga na kawa ni Tui, me yacava sara ni sa rusa na vuravura, me vaka na vosa ni yalayala mai nai vakatekivu ni veibuli vei ira na makubuda, me yacova mai na gauna oqo. Ya na i tukutuku ga au via vakarota me baleta na buli ni Tui Naviti, sa vakasaka o ya na kena levu.

-- E vakacava na nona i sulusulu?

Na nona i sulusulu, na Tui, e na vakarautaki ga na nona masi. Na i sulu ga vaka-Viti, sa na vakarautaki. Ia e na gauna e sa na vakaisulu tiko kina, me vakaisulu tiko vei keitou, keitou na tucake ga o keitou, keitou na lumuta na uluna, cakava na yasi, me vakayasi na uluna, ka kece, lumu na yagona, qi vaka-i sulu ga vaka-Viti. Na kumi, Ia na buli nei Tui Naviti oqo, e vakarautaka mai na kena i sulu o Bulou Cawa. (Kadavu) Na nona i sulu me vaka e sulu na Vunivalu, o Ratu Kadavu na nona sa lai gunu. O koya oqo e sa kau mai, me sa mai vakaisulu kina. E kau mai vei koya e qai buli oqo, e lako tale ga mai kina o iratou mai Kadavu. Kumi, ka kece, va vesa, kece, uku ga vaka Viti.

Na tini yara e lai yaco sara i yavadra. Taucoko i ra, ko e caka vua na Tui.

O au, au a vakatulewa tiko mai kea, ni oti oya, au sa wasei ira na yadra taucoko e na vanua oqo. Ni oti, au curu sara mai au mai wawa toka e na loma ni vale oqo. Gauna sa vakayacori oti kina na yaqona wase vaka-Turaga, ka kece, sa tau na vosa. Sa gole mai na Tui Sa oti na veibuli, ra sa lululu kece, ya sa ra qai kauti koya na yadra, i vale, sa vakava sara na i waraki o au. Meu waraki koya tiko na Tui. Sa qai lai waraki, ia o koya ga keitou veitatacini, koya na qase oya, rau na lako vata kei na Tui, ko me lai rabeta na yaqona. Sa rau lako vata yani, sa qai lai tabaka na yaqona. Oti oya, sa na dabe sara, ka kece ya e na tokara toka. Luva ga na nona i tini yara, vaka i sulu toka yani, ka mai dabe. Na i tini yara me kakua ni katakata. Luva ga tu i ke, ka moce tu ga i kea, keitou moce vata toka ga i vale, dara toka ga na i sulu ya. Na i tini yara ga e na luva, baleta ni katakata, na i sulu kece e dara toka sa na dara toka ga. Na yaqona ga e na caka toka, ya sa neitou ga, mai vei ratou na neitou yavusa. Keitou sa na qarava toka ga na yaqona, yacova ga ni sa lai siga na vanua, se ka me lai yacova ga ni ratou sa lai moce, cegu mada na yaqona. Ratou yadra na mataka, sa caka tale na yaqona. Caka na yaqona na mataka lailai, sa gunu tale na Tui keitou sa qai mai toka. Na veiqaravi kece na gunu ti, na ka kece ya e lako tu ga.

-- Ratu, kevaka e ratou sa digitaka o ratou na yavusa Ravouvou, me sa digitaka e dua me sa Tui Naviti, mani dua ga vei ratou na yavusa Ravouvou o ratou e digitaka ga e dua, qai caka e dua na veiba

o cei sa na qai digitaki. Me rau veiba, o cei e sa na qai digitaki?

Ia na gauna sa rau na veiba toka kina, e na caka toka ga na veiba, e na qai vakatau ga ki na Burekalou. E na qai caka-caka taki ga mai kina Burekalou, o keitou keitou na qai caka-caka taka ga mai. Na mata ni fika ga e sa donuya, ya sa nona. E na sega ga ni rawa ni donuya o koya e manumi ga mai, veitalia ko tokatoka ni yavusa, baleta o keitou na lewa toka ga.

-- Kevaka sa na tadre ga e sa na biu ga ki na Burekalou?

Io. E na biu kina se o cei e na taura na i tutu ya. Veitalia ke sega ni rawata na vosa, me galugalu vei ratou oqo, se gauna vakacava, se e galugalu o koya oqori, kaya ga mañ o ka, baleta e dau vosa. Ka sega ni kawa ni Tui, se kawa sara yani i muri ke biu yani e na sega ga ni vakabau o koya oya. Me kawa tiko ga ni Tui, yalewa se tagane. Ia vei ratou na neitou qase, o au madaga ni mai donumaki au na qase oqo, e mai kaya o koya me kakua ni gunu na yalewa, baleta o ratou kefe na qase tiko mai oqo e sega ni gunu na yalewa. Me vaka na meivania e so e ra gunu tiko mai na yalewa. E sega ni macala e sa na lai kawa boko madaga. Sa na qai rawa ni gunu na yalewa. Baleta e ratou tukuna na qase, kevaka sa gunu na Tui Naviti, me ratou gunu tiko ga na tagane, ia sa caka tiko mai liu. Ia kevaka e sa na qai lai sega, sa ratou na qai lai lewa mai e dua na ka.

-- Dua na ka au vakaqaga tiko oqo Ratu, niu rogoca na Tui Naviti, na cava e sega ni tiko kina e ~~xx~~ Tui Soso e na i tikotiko na Tui Naviti?

Baleta na yanuyanuu, baleta e va oqo, o iratou oqo, e ratou yavusa Tui Naviti.

E ratou yavusa Naviti. Na nona yavusa na Tui, e mataqali na Ratu, ka yavusa na Tui Naviti, e yavusa ko Naviti, ko mai cavuti tiko kina na Tui Naviti, ka kovuta tiko na yanuyanuu. Baleta na nona yavusa e yaco sara yani ogo. O Kese, e mataqali na **Laivawa**, e yavusa Rafu, vata kei Soso, e mataqali **Ratu**, ka rau yavusa ko Naviti. E ratou yavusa vata tiko kei na Tui Naviti.

SA OTI.